

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS:

A csöndes Európa II

A továbbiakban két dologgal kell részletesebben foglalkoznunk, e kettő talán részletesebben megvilágíthatja a Szolidaritás (talán időleges, de valamivel valószínűbb, hogy rövidtávon végleges) vereségének okait. Az első: az európai munkásmozgalom és az (igazi) szocializmus néhány alkati sajátossága, a szindikalista és munkástanács-mozgalomnak a politikai kultúra fogalma alá sorolható jellemzője. A második: a hatalomra jutott „Kommunista” Párt eddig hiányzó alkotmányjogi jellemzése, amelynek ki kellene egészítenie az államszocialista rendszerek nyugvópontra ugyan nem jutó, de bőséges anyaggal rendelkező gazdasági és politikatörténeti analizisét.

Szemben azzal, amit a vulgármarxizmus próbált meg hosszú időn keresztül belénk sulykolni, az újkori európai forradalmak és reformok egyáltalán nem egyes osztályok érdekeit fejezték ki, noha az önérdék nyilvánvalóan bármiféle cselekvés elég fontos mozgatója. A vulgáris marxizmusnak nagyon sokszor kellett olyan pusztán verbális magyarázatokhoz folyamodnia, hogy ezt vagy azt a polgári forradalmat munkások vagy földművesek vívták meg, vagy hogy kispolgári mozgalmaknak a banktőke lett a haszonélvezője stb. stb. Az egyre több tényező bevezetésével azonban egyenes arányban csökkent az osztályérdek elvének magyarázó ereje. Természetesen nem véletlen, hogy az ilyesféle magyarázatoknak a XIX. századi munkásmozgalom marxista szárnyán kellett keletkezniük, mert a mozgalom kulturális-történeti karakterének racionalizációjából származtak.

A modern szabadelvű demokrácia kialakulása elvileg tulajdonképpen egyszerű folyamat: az államnak a társadalom fölötti és a társadalomnak az egyén feletti hatalma csökkent fokozatosan. Ez a demokrácia a józan bizalmatlanságon alapuló garanciák rendszere: a nép teljes egyetértését bíró, eszményien jó kormányzatnak sincs joga beleavatkozni abba, amit a nép a társadalom öntevékenysége számára tart fenn, illetve a legteljesebb társadalmi egyetértés sem elegendő indok ahhoz, hogy a társadalom - a közvélemény erkölcsi nyomásával vagy más eszközökkel - beleártsa magát abba, ami mindenkinek magánügye (vélekedések, érzelmek, életmód) mindaddig, amíg ez világosan és jogilag észlelhető módon nincs mások ártalmára. Például: a liberalizmus klasszikusa, John Stuart Mill szerint senkire sem lehet normaként kényszeríteni a saját javát, csak abban lehet és szabad megakadályozni valakit, hogy mások kárára legyen, de amíg csak magának árt - pl. alkoholista, kábítószert fogyaszt vagy a többség véleménye szerint önvészélyes tévképzetei vannak -, addig az csak rá tartozik, még ha helyes dolog is megpróbálnunk lebeszélni erről.

A demokrácia a közérdekű kérdésekben a többség akaratahoz kell, hogy tartsa magát, a közérdekű kérdések körét azonban a lehető legszorosabban kell megvonni, nehogy a kisebbség, amely épp csak annyira van kitéve a tévedés kockázatának, mint a többség, jótányival sem inkább - netán igazságtalan sérelmet szenvedjen. Az eszmény az emberek önmaguk általi kormányzása, ezt azonban a nagy lélekszámú és területi kiterjedésű országokban csak decentralizációval lehet elérni. Decentralizáció minden irányban: a maximális területi autonómiával, a nemzeti-kulturális-vallási közösségek, a foglalkozási csoportok saját ügyeikben élvezett leghatalmasabb önrendelkezésével; a társadalom minden egyes csoportjának az önvédelemhez törvényes lehetőségre és ehhez alkotmányos garanciákra

van szüksége; ugyanilyen garanciákra van szüksége az egyes embernek a különféle testületek kollektív önkényével szemben. Ehhez járul még Montesquieu ismert követelésének - a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom elkülönítésének - teljesítése.

A demokrácia az önkormányzat és az autonómia ókori görög eszméjén túl igenli az embernek, Isten képmásának elvi egyenlőségét, tehát mindenkit beereszt a törvény sáncái közé, másrészt - ugyancsak a keresztény hagyomány értelmében - fölállalja a gyengék védelmét az erősebbekkel szemben, és a gyengék iránti részleghajlása folytán egyensúlyba hozza a mérleget, amelynek egyik serpenyőjét lehúzza az erősebbek (pl. a gazdagabbak, a műveltebbek, a befolyásosabbak, a közvélemény irányítói) úgyszólván természetes nehézkedése.

A szocializmus bizonyos értelemben a szabadelvű demokrácia folytatása, amennyiben a hatalom korlátozását, az emberi szuverenitás védelmét kiterjeszti a munka területére. A gazdasági-vagyoni egyenlőtlenségek megszüntetésével csökken a gazdagok aránytalanul nagy társadalmi befolyása. Az, hogy a dolgozók egyre inkább részesedni kívánnak munkájuk gyümölcséből és a munka funkcionális és haszonélvezeti szétválasztása helyett, az a demokrácia ún. formális elveinek igen következetes *tartalomra* való fordítása; a munkások korporatív önvédelmének kialakítása (szakszervezetek) és sajátos harci módszereik (a géprombolástól a sztrájkig) a demokrácia garanciarendszerének tökéletesítését jelenti, a társadalmi igazságosság szabadelvű-demokratikus eszményének logikus *alkalmazása*. A szocialista munkásmozgalom nagy történeti jelentősége azonban nemcsak ebben áll, hanem abban is, hogy ő teremtett kultúrát, hagyományt és civilizált életformát az ipari városok új tömegei számára, amelyek már nem fértek bele a faluközösségi és céhes keretekbe. A mozgalom harci céljaiból következett a fölnőttoktatás kialakítása, a közösségi együttlét szerény (ám mindmáig fölül nem múlt) formáinak kimunkálása, az ellenállás, a lázadás, az összetartás, a szolidaritás, a plebejus önérték, a mindenkori baloldal melletti érzelmi elkötelezettség, a politika iránti érdeklődés, az antimilitarizmus, antiklerikalizmus, internacionalizmus, a természetkedvelés, a közös éneklés, a tekintély- és államellenesség, az anyagi önzetlenség, a vertikális mobilitás elutasítása, a hierarchiával szembeni ellenszenv józan népi kultúrája (a szó Bahtyin-féle értelmében). Egy budapesti lapban valaki nemrég ártatlanul és álszentül csodálkozott rajta, hogy az egykori nyomorúságos munkásotthonok tele voltak vitatkozó, művelődő, barátságosan sörözgető és kuglizó munkásokkal, a mai kacsalábon forgó beton kultúracsodák pedig konganak az ürességtől. No persze, ezek nem éppen sztrájkanyagok. Úgyhogy megissza az ember azt a sört a tévé előtt.

Kulturális jellege és programja sajátosságai folytán *a munkásmozgalomnak soha nem volt igazi javaslata az állami élet, a politikai szerkezet reformjára, ezért a szó hagyományos értelmében soha sem is volt politikai mozgalom*. A munkásmozgalom kezdetben egyszerűen a demokráciát támogatta, harcolt az általános választójogért, a köztársaságért, a nemzeti függetlenségért, a világi oktatásért stb. stb. Azok a hatalmi alakzatok, amelyeket a munkásmozgalom forradalmi helyzetekben kialakított - a Párizsi Kommün, az 1905. és (részben) az 1917. évi szovjetek, a spanyol-katalán anarcho-szindikalista CNT-FAI bizottságai, az 1956. évi magyar munkástanácsok és a lengyel Szolidaritás - alapjában nem voltak a parlamentáris demokrácia vetélytársai, hanem az emberi és politikai autonómia, a lázadó népakarat spontánul kialakult, laza, a közvetlen demokrácia, tehát a szűkebb értelemben vett önkormányzat menet közben módosuló, *nem állami jellegű* szervei.

A hovatovább megszilárduló oroszországi szovjetekben a munkáspártok pluralizmusa uralkodott: a mensevik szociáldemokraták, az anarchisták, a szociálforradalmárok és a többiek kigolyózásával a bolsevikok elárulták és megfojtották a forradalmat. Azokban a munkásmozgalomban, amelyeknek egyik arca a szakszervezet, a másik pedig a

szociáldemokrata párt, ez utóbbi a szabadelvű politikai demokráciával kombinált tervező államkapitalizmus térhódítását mozdította elő, ami nem eredeti elképzelés - Keynes és Rooseveltnem volt sem munkás, sem szocialista -, Közép-Kelet-Európában a munkásság pedig tehetetlenül átengedte (1945 után) a hatalmat a föltörekvő paraszti elit egy részével szövetekezett „Kommunista” Párt értelmiségének és bürokratáinak, a despotikus-etatista kollektívizmus acélszürke rémuralmának. A munkásmozgalom - egyes nagy pillanatokon kívül - mindig tőle független politikai célokért vállalt áldozatokat, s e célok épp azért voltak tőle függetlenek, mert politikai célok voltak. Nem állítom, hogy a munkásságnak nem fűződött érdeke ezekhez a célokhoz; de ez az érdek soha nem volt kizárólagos sajátja.

Mindebből következik, hogy a munkásmozgalom csakis a hitelt és bizalmat érdemlő, sokfelől biztosított szabadelvű demokrácia körülményei között maradhat meg *kizárólag* szocialistának (mint ahogy a munkásmozgalom tartalmi, materiális értékei nélkül a modern európai demokráciának csődbe kell jutnia), szocialistának, vagyis csak félig-meddig *politikai* jellegűnek.

A szakszervezetekre támaszkodó szociáldemokrata tömegpárt - éppen azért, mert a demokratikus politika nem az osztályérdekek politikája - a demokráciában szükségképpen és helyesen néppárttá válik, bár a munkásság politikai kultúrájának színeit viseli a politikai játszmában, amely többek között hagyományok és szimbólumrendszerek játszmája is, nemcsak ideológiáké és gazdasági érdekcsoportoké.

Érdekes és jelentős paradoxon, hogy az egyetlen kiváltképpen politikai irányzat, amely a munkásság és a radikális parasztmozgalmak lázadó-plebejus kulturális kozmoszának igazi letéteményese, a mára már sajnos kifáradt anarchizmus, éppen a politika szférájának mint olyannak a maradéktalan kiiktatására, a hatalomnak, az uralomnak, az államnak mint olyannak a hiánytalan megszüntetésére törekszik. A nagy Henry David Thoreau írta híres esszéjében, *A polgári engedetlenség iránti kötelességben*, hogy a legjobb kormányzat az, amely nem kormányoz. A liberális demokratizmus végső következtetéseiben természetesen találkozunk az anarchizmussal, amelynek szélsőséges és elemien rokonszenves politikája a politika ellen irányul.

Nem vitás, hogy az etatista-bürokratikus kollektívizmus, a „létező” (tehát nem az elképzelt, hanem valamilyen más) „szocializmus” országaiban a munkásmozgalomnak legelőbb a szabad szakszervezeteket és a munkásönigazgatás hálózatát kell megteremtenie. De kérdés, hogy lehet-e és szabad-e megmaradnia ennél, ahogyan lényegében a Szolidaritás megmaradt. A lengyel sztrájkolók kétségtelenül eredményesen követelték a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadságot, elérték a cenzúra korlátozását, valamelyest megtörték a LEMP tájékoztatási monopóliumát, jelképes megalázkodásra kényszerítették a hatalmat (a 70-i sortűz áldozatainak emlékműve), de majdnem mindvégig tartózkodtak az állam reformjára irányuló javaslatoktól, mondván - az európai munkásmozgalom érintett jellegzetességének megfelelően -, hogy az nem az ő dolguk. Valószínűleg helyesebb lett volna az ún. Hálózat munkástanácsaiban nagyon hamar létrehozni a demokratikus és szocialista munkáspártok pluralizmusát. A Szolidaritás demokratikus tömegmozgalmának alapján álló politikai pártok kikényszeríthették volna a szocialista tevékenység politikai előfeltételét, a parlamentáris demokráciát felelős kormánnyal és független bírói karral, a néphez hűséges csekély hadsereggel. A feloszlatott KOR-KSS egykori vezetői egyébként az utolsó pillanatban meg is próbálkoztak ezzel, az Önigazgatói Köztársaság Klubjainak megalakításával. Az 1956-i magyar forradalomban létrejött a szükséges hármasság: többpártrendszer, munkástanácsok, szabad szakszervezetek - s megvolt hozzá a szabad nyilvánosság is. A Nagy Imre vezette hazafias és demokratikus párt egy pillanatra valódi politikai szervezetként vett részt a megújulás munkájában. Hogy miként végződött volna a forradalom, nem tudjuk, az orosz

páncélosok a szabadság mellett a történelmi tanulságoktól is megfosztottak bennünket. De *magyar* hadsereg nem tudta volna levérni a magyar forradalmat. Igaz, 1956-ban és 1968-ban az orosz imperialisták agressziója a magyar, illetve a cseh kommunista párt ellen is folyt. A LEMP behódolt, meggyöngült, begyulladt, jelentéktelenné vált, de - szemben a magyar és a cseh fordulattal - soha, egy pillanatig sem állt a nép pártjára. Jelentőségét persze a katonai államsínnel sem nyerte vissza - szörnyű figyelmeztetés a kelet-európai „kommunista” állampártok politbürokratainak! -, de a másfél éves szabadságharc alatt elgyávult tagjai nyilván passzív támaszt jelentenek Jaruzelszki hadseregtábornok, Siwicki vezérezredes, Kiszczak altábornagy és a többi díszpinty számára.

Úgy tűnik, a Szolidaritás végtelen önmérséklete, türelme, fegyelmezettsége, az egész másfél év humort, józanságot, iróniát nem nélkülöző mély pátosza mégsem tudott elkerülni egy taktikai vétséget: nehéz megítélni, de utólag úgy tűnik, nem volt helyes félszívvel és hátsó gondolatokkal aláírni a gdanski egyezménynek a LEMP vezető szerepét elismerő záradékát, vagy idejében és nyíltan föl kellett volna mondani. A záradék nem azért volt őszintétlen, mert a Szolidaritásnak volt az állampárttal szembeni politikai és gazdasági reformjavaslata, ezt a szférát átengedte az *éppen ezáltal* némi legitimációs alapra szert tett hivatalos és nyilvános, monolit államapparátusnak, a gazdasági reform pedig örök időktől fogva a munkáltató tulajdonos, tehát itt a kollektív birtokosként fölfogható uralkodó kaszt baja; a katolikus egyházra maradt, hogy a nyilvános politikai szféra néhány tétovázó részét betömje (ettől láthatólag - számomra érthetetlen okokból - némileg visszariadt). A LEMP ily módon létrejött soványka kis legitimációját természetesen nem saját napról napra csökkenő erejének köszönhette, hanem annak a hipotézisnek, amelyet az SZKP és a szovjet vezérkar engedékenységének határaitól alkotott a Szolidaritás. Ezzel azonban a harc - amelynek jelentőségét a szolidaritás megdöbbentő sikerei, az egész lengyel társadalmat forrongó és tarka egységben átfogó, „hangos és követelő” (Bibó István) demokratikus konszenzus láttán-hallatán alábecsültük - áthelyeződött arra az igen előnytelen frontvonalra, ahol a Szolidaritásnak, ha nem akart állandó botrányt és konfrontációt, márpedig nem akart, folyton bizonygatnia kellett, hogy tartja magát adott szavához, miközben a kormányzat az elképzelhető legnagyobb cinikus elvetemültséggel szegte meg a magáét.

Tehát nem azt gondolom, hogy a Szolidaritás követett el hibát - különben sem óhajtom tovább erősíteni azt a látszatot, hogy hasztalan, elkésett tanácsokat osztogatok, pedig csak okulni szeretnék -, hanem mintegy a demokratikus és szocialista munkáspártok és -frakciók azzal, hogy nem alakultak meg időben. A KOR vezetői egyébként régebben már gondoltak erre, ahogyan a nép ellen vezényelhető állandó hadsereg veszélyére is. De be kell látnunk, hogy Közép-Kelet-Európában a politizáló értelmiséginek a munkáspárt fogalmáról a bolsevikok nyecsajevista és leninista, ne adj’ Isten sztálinista módszerei jutnak eszébe. Miközben e sorokat rovom, nehéz megfeledekzenem róla, hányan fognak afféle ellenzéki bolseviknak vagy minek tartani, amiért pozitív értékhangsúllyal merem emlegetni a *párt* szót, bármit jelentsen is. Mielőtt ez bekövetkeznék, sietek leszögezni, hogy csak azért beszéltem munkáspártokról, mert a munkásmozgalomnak megfeleltethető politikai szervezeteket *is* szükségesnek tartok, mint ahogy a többi társadalmi erő politikai képviselőjét is, sőt, Robespierre-rel szemben szabadságot kívánok és biztosítanék a szabadság ellenségeinek is. Azt is tudom, hogy tudatosan és szándékoltan használt baloldali beszédmódom nem fog nekem nagy népszerűséget szerezni az ún. másként gondolkodók kis táborában a 68 eszméből való kiábrándulás miatt. A párizsi és prágai 68 számomra is történelem - de a történelemből nem vagyok hajlandó kitagadni, bár sem a párizsi chiliazmus, sem a prágai paternalisztikus reform nem az esetem.

Arra az ellenvetésre, hogy a Szolidaritás, a Hálózat munkástanácsai, az új demokratikus politikai szervezetek és talán a LEMP szabadelvűbb revizionistái együttesen sem érhetek volna el alkotmánymódosítást, népszavazást, tiszta és szabad választásokat, mert a muszka nem engedi - nehéz válaszolni. Ám teljes válasz helyett talán vegyük figyelembe a következőket: 1. az oroszok végig világosan kimutatták, hogy semmi kedvük beszélni egy háborús kelepcebe, hacsak nem föltétlenül muszáj; 2. kérdés, nem áll-e fönn még mindig Berija „szulejmáni ajánlata”, a finnesítés, hogy nem lett volna-e hajlandó a Szovjetunió néhány támaszpont és hadikikötő, pár presztízsmentő külsőség ellenében sok mindenbe belenyugodni, fönntartva persze néhány kiváltságot „kommunista” klienseinek; kérdés, hogy valóban annyira örül-e a Kreml a lengyel katonai diktatúrának, amely a maga nacionalista dinamikájával számos csínos meglepetést tartogathat még szomszédai számára, a LEMP vezetői szerepét pedig hatékonyabban küszöbölte ki, mint amennyire azt a Szolidaritás legvérmesebb álmaiban remélhette, s ezzel megmutatta, hogy a „létező szocializmusban” nemcsak egy uralkodó kaszt képzelhető el.

Azt sem lehet tudni, mire megy a WRON (a Nemzeti Üdv Katonai Tanácsa) kijárási tilalommal, éhezéssel, sovínizmussal és snájdigsággal. Ha sikerül Kádár és Ceaușescu valamiféle kombinációjával kikormányozni Lengyelországot a gazdasági összeomlás legmélyéről és a teljes lelki bénultságból, az még istenes. De egy újabb krízis kizárja a békés megoldást - márpedig az erőszakmentesség híve volnék... Jó megoldás aligha van. A katolikus egyház két szereposztásban előadott kompromisszumos kísérleteire is kevés idő maradt. Nem vagyunk a „minél rosszabb, annál jobb” pártján, nem kívánunk sem hazánknak, sem másoknak szenvedéseket, akármekkora erkölcsi szépség születhetne is belőle. Isten őrizzen polgárháborútól Lengyelországban.

Kétségtelen, hogy az immár rogyatwkát, kackiás őslengyel dalicsákót viselő lengyel hadsereg alig ütközött ellenállásba, amikor aljas, áruló és törvénytelen tettét véghezvitte. Kétségtelen, ez érthetetlen, negatív, ördögi csoda. De talán ez sem következett volna be, ha a munkásság világtörténetének eddigi legcsodálatosabb, legerkölcösebb, legokosabb, legszebb mozgalma nem kikerüli, hanem egyenesen célbaveszi a politikának a zsarnokság által a társadalomtól elragadott körét: az államot, a hatalmat és a törvényt.

(Az esszé befejező részét következő számunkban közöljük.)